

Jerzy J. Wiatr, Spoleczeństwo, wstęp do socjologii systematycznej

Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, str. 517.

Nejnovější práce polského sociologa Jerzy J. Wiatra navazuje na problematiku, nad níž se autor zamýšlel ve své práci *Skice o materializme historickým i sociologii* z roku 1962. (Tuto práci měl náš čtenář možnost poznat ve slovenském překladu pod názvem *O sociologii*.)

Ve své poslední knize se autor již nezabývá problémy hranic aplikovatelnosti Marxova historického materialismu v podmínkách socialistické společnosti, ani problémy jeho modifikace. Zde sám zvedá rukavici, kterou před dvěma roky hodil. Shrnuje nejen teze a poznatky, které se staly klasickým společenským povědomím soudobé západní sociologie, ale i poznatky a přínos marxistické sociologie polské, konfrontuje je navzájem a začleňuje je do soustavného výkladu problematiky historického materialismu. Práce není systematickým výkladem sociologie, její problematiky, různých pojetí, oblastí a termínů z marxistického hlediska jako Baumanova práce *Zarys socjologii, Zagadnienia i pojęcia*, 1. vydání 1962 (česky vyšla pod názvem *Sociologie*, Orbis 1965). Sám rozdíl názvů obou prací napovídá jejich rozdílná pojetí. Wiatrovou koncepcí je dán i výběr a řazení sociologické problematiky, zdůraznění nebo potlačení některých okruhů této tematiky. I v tom je odlišnost od Baumanovy *Sociologie*. Wiatr se nezabývá například řazením sociologických škol, problematikou výzkumů apod.

Látka je rozvržena do deseti kapitol, které vedou čtenáře od základní problematiky člověka a prostředí přes způsob a mechanismy jeho existence v tomto prostředí k otázkám společenského vědomí a problémům determinovanosti člověka.

V první kapitole *Člověk a prostředí* se Wiatr snaží formulovat možné významy teze, že člověk je tvor společenský, a vymezuje základní pojmy. Klasifikuje přírodní činitele na biologické rozdíly mezi lidmi, rozdíly způsobené dědičností, geografické prostředí a činitele populační; hledá, jak ovlivňují společenské specifikum člověka. Výklad dokládá výsledky různých vědeckých výzkumů. Na závěr vymezuje pojem kultury.

Ve druhé kapitole *Kontrola a přinucení ve společnosti* upozorňuje autor na jistý relativismus norem jednání a ukazuje, o jaký relativismus zde jde. Vymezuje oblasti, v nichž normy regulují chování jednotlivce, a všimá

si jejich funkčnosti nebo disfunkčnosti. Uvádí, že předmětem všech norem jednání je společenský prospěch chápaný subjektivně. Charakteristický rys normativních systémů spatřuje v tom, že jejich normy podléhají sankcím. Podle kritéria odlišnosti sankcí pak podává rozdělení normativních systémů na systém náboženský, morální, zvykový a právní. Tyto systémy podrobněji charakterizuje. Při charakteristice právního systému polemizuje s Engelsovým názorem v Původu rodiny a soukromého vlastnictví, že realizace socialistické společnosti učiní zbytečným působení právních norem.

Třetí kapitola, věnovaná problematice *skupin a společenských rolí*, je uvedena vymezením pojmů a klasifikací skupin. Skupiny dělí Wiatr takto: 1. podle typu pojítka mezi členy skupiny na skupiny formální a neformální, skupiny s vazbou osobní (prvotní) a s vazbou neosobní; 2. podle stupně trvalosti pojítka, tj. zda je skupina schopna přetrvat déle než trvání jednoho výrazně odlišného případu, rozlišuje skupiny sporadické a stálé. Diferencuje i skupiny trvající pouze v době života členů a skupiny trvající déle („skupiny uvnitř pokolení“ a „skupiny mezi pokoleními“); 3. podle rozměrů dělí skupiny na malé, s vazbou osobní, a velké, s vazbou neosobní; 4. podle charakteru členství na skupiny s členstvím automatickým nebo dobrovolným; 5. podle typu solidarity členů skupiny na vnější a vnitřní. Zde zavádí pojem „etnocentrismus“, který vymezuje jako postoj natolik podléhající zdůrazněné solidaritě se skupinou vnitřní, že jakákoliv solidarita v rámci skupin širších již není možná. Při této příležitosti vysvětluje pojem vztahové skupiny jako skupiny, s níž se jednotlivec tak silně identifikuje, že její příkazy a normy jsou pro něho příkazy a normami jeho svědomí.

Dále sleduje Wiatr problematiku *společenských rolí a chování jednotlivce ve skupině*, závislost role na pozici ve skupině, všimá si problematiky rolí, které skupina jednotlivcům přiznává nebo vnucuje, a rolí, na něž jednotlivci aspirují. Následuje výklad problematiky konfliktu rolí, který vzniká z příslušnosti moderního člověka k mnoha skupinám. Vysvětluje pojem „anomie“, zaváděný kdysi Emilem Durkheimem jako označení situace, kdy jednotlivec pod tlakem protichůdných rolí a norem pocítuje jisté vyobcování ze společnosti, je oslabena jeho schopnost jednat, přijímat rozhodnutí, je oslabena i kontrola jednotlivce normativními systémy, což může v krajních případech navodit i sebevraždu. Z no-

vější doby si všimá Lazarsfeldovy koncepce křížujících se tlaků.

Po charakteristice chování jednotlivců ve skupině popisuje autor způsoby, jak se formuje rozhodnutí ve skupině. Vychází z MacIverova a Pageova pojetí rozhodování ve skupině: 1. situace vlády — typický je vojenský rozkaz, kdy podřízení nemají vliv na rozhodnutí, které budou realizovat; 2. situace kompromisu (diplomatické jednání), kdy společný závěr není pro žádnou stranu ideální, ale je pro všechny přijatelný; 3. situace hlasování, kde rozhodnutí nevzniká shodou protikladných stanovisek, ale sporem a vítězstvím stanoviska, které získá legitimitu většiny; 4. situace integrace, kde rozhodnutí vznikne vypracováním společného stanoviska, které všichni přijmou za vlastní. Typem je vědecká diskuse, kde se sváří protichůdná stanoviska tak dlouho, než se nahromadí rozhodující argumenty pro nejlepší variantu. Řešením zde není ani rozkaz, ani kompromis, ani hlasování.

Potom autor navazuje charakteristikou vztahu vůdce a skupiny. Z hlediska původu rozlišuje vůdcovství na přirozené, založené na přirozené autoritě, a formální nebo institucionální, založené na pozici ve skupině a systemizované roli s touto pozicí spojené. Uvádí Weberovu typologii, tj. vůdcovství 1. tradiční, kdy je vůdce určen obyčejí [feudální monarcha], 2. legální, kdy podřízení respektují spíše právní normy, které upravují vztahy podřízených a nadřízených, než vůli osob, které právo uskutečňují (typ novodobých demokracií), 3. charismatické, kdy pozice vedení není založena na tradici, ani na právu, ale je výsledkem osobního vlivu na členy skupiny. Vůdce zde má neomezenou moc, vzhledem k podřízeným je geniálním učitelem a vůdcem, podřízení jsou pak nekompetentními žáky, stoupenci nebo vyznavači. Autor uvádí ještě jiné typologie, které jsou variantami uvedené. Wiatr polemizuje s psychologizováním vztahu vůdce a skupiny u E. Fromma a se subjektivizováním tohoto vztahu u H. C. Selwina pojmem „klimatu vůdcovství“. Sám pokládá za metodické východisko zkoumání, odkud se vzal ten či onen typ vztahu mezi skupinou a vůdcem, objektivní situaci skupiny a její strukturu.

Při charakteristice vztahu malých skupin a společnosti si Wiatr všimá vztahově izolovaných skupin: davu a jeho charakteru, sekty a sousedské společnosti.

Dále se v této obsáhlé kapitole zabývá rodinou, uvádí různé definice a je doplňující charakteristiky funkcí rodiny. Varuje před absolutizováním typu rodiny evropského kulturního okruhu. Zabývá se Engelsovým pojetím rodiny a upozorňuje na ty aspekty jeho pojetí, zvláště na koncepci evolučního vývoje rodiny a skupinového manželství, které ve světle soudobých bádání vyžadují přehodnocení.

Poslední skupinou, kterou se autor zabývá, je *politická strana*. Politickou stranou rozumí organizovanou skupinu snažící se o získání nebo udržení moci. Přidrží se charakteristiky francouzského teoretika politických

stran M. Duvergera, jeho práce *Les partis politiques* z roku 1951 byla počátkem nového pojetí této problematiky. Rozlišuje strany kádrové a masové, centralizované a decentralizované, a podává klasifikaci politických stran založených na dvou křížujících se kritériích: prvním jsou zájmy třídy, které strana slouží, druhým je její vztah k existujícímu právnímu systému. V souladu se svou koncepcí se autor o problematice politických stran a skupin nátlaku zmiňuje ještě v kapitole o státu.

V kapitole *Společenský konflikt a vývoj společnosti* vychází Wiatr z pojmu „společenský zájem“, který se snaží charakterizovat jako kategorii subjektivní a objektivní; poukazuje na nepropracovanost této kategorie u klasiků a v pozdější marxistické literatuře a srovnává pojetí kategorie zájmu u J. Hochfelda, Z. Bauman a L. N. Bucharina. Odvolává se k pojmu „potřeba“, čímž rozumí takovou věc, jejíž zajištění je nezbytnou podmínkou normálního fungování skupiny nebo jednotlivce v určité situaci, a zájem pak vymezuje jako usilí, jehož realizace v určitých historických podmínkách umožňuje maximální uspokojení značného množství lidských potřeb. Potom přechází k problematice konfliktu zájmů a charakterizuje pojem „antagonismus“ jako nějakým způsobem manifestovaný postoj nepřátelství. Rozlišuje tři typy antagonismů: 1. reálné, které mají základ v objektivně existujícím konfliktu zájmů, 2. tradiční, kdy je antagonismus pozůstatkem minulých konfliktů zájmů, a 3. ideologické, které nevyplývají z objektivního konfliktu zájmů, ale jsou výsledkem ideologického působení. Upozorňuje na Marxovu a Leninovu analýzu podmínek přechodu konfliktu zájmů v antagonismus a všimá si i psychologických předpokladů vzniku antagonismů, zvláště ideologických, které vidí ve frustracích. Frustraci podle práce Dollarovy z roku 1937 označuje situaci nespokojenosti s vlastní situací, jež vznikla jako důsledek životních neúspěchů skutečných nebo domnělých, zhoršení životní situace jednotlivce nebo skupiny, nerealizování plánů, nebo i jako důsledek závidění k úspěchům druhých. Frustrace budi agrese, většinou zaměřené nikoliv proti jejímu zdroji, který je obyčejně silně společensky chráněn, ale proti nějakému bezmocnému náhradnímu objektu, například náhodnostním a rasovým menšinám, příslušníkům některých politických stran apod. Frustrace existuje i jako obsah fantazie, snu, plán odvety a může být přenesena i na sebe samého v masochismu či sebevraždě. Wiatr si všimá různých významů termínu frustrace u různých autorů i hlasů vůči této teorii kritických. Po nástupu problematiky konfliktů a antagonismů přechází k výkladu vývoje jako boje protikladů.

Pátá kapitola je věnována *třídní struktuře*. Autor upozorňuje na významy pojmu třída u Marxe a Engelse, kteří jednou používali tohoto pojmu v polárním modelu třídního antagonismu, jindy v jemně diferencovaném kontextu analýzy sociální stratifikace konkrétní společnosti. Konfrontuje Marxovu a Leninovu

pojetí třídy s pojetím Bucharinovým, který vymezoval třídy z hlediska jejich role v organizaci výroby. Uvádí námitku Kauckého, že v Bucharinově pojetí by třídy existovaly i za komunismu. Zastavuje se u práce James Burnhamovy *The Managerial Revolution* z roku 1941, založené na pojetí tříd blízkém Bucharinovu a dokazující zánik staré třídy kapitalistů, jež byla nahrazena novou společenskou třídou tvořenou těmi, kdo řídí výrobu. Wiatr osvětluje poměr elity manažerů a vlastníků závěry samotných amerických výzkumů. Dále analyzuje poměr tříd a výrobního způsobu, všímá si vztahu třídy a povolání jako dvou důsledků společenské dělby práce. Závislost typu struktury povolání vyvozuje z typu třídní struktury ve společnosti, ale připomíná, že odstranění tříd není činitelem měnící diferenciaci povolání; to je záležitost automatizace. Ukazuje významy, v nichž se používá termínu „společenská vrstva“ v marxistické literatuře (jako část třídy, spojení různých částí tříd, části mimo zásadní třídní dělení), a významu termínu, jak se ustálil v západní sociologii (vrstva jako soubor lidí, kteří zaujímají stejné nebo podobné společenské pozice). Ukazuje na činitele, kteří určují charakter společenského rozvrstvení (kritéria stratifikace): podíl na moci a rozhodování, stupeň zámožnosti, příjmy. Uvádí Barberova kritéria společenské pozice: výpovědi lidí, kontakty lidí, stav majetku, životní styl. Za společného jmenovatele mnoha společenských rozdílů je považován prestiž, který je sběratelem znaků. Autor se zamýšlí nad problematikou subjektivnosti nebo objektivnosti těchto kritérií, nad škálou prestiže a jeho závislosti na vztahu mezi společenskou stratifikací a třídní strukturou, a na polském materiálu dokládá, jak se mění stupnice prestiže vrstev se změnou třídní struktury. Společenskou strukturu vyspělého socialismu, tj. bez soukromé výroby, pokládá za strukturu vrstvou a polemizuje se Stalinovým pojetím neantagonistických tříd z roku 1935. Vysvětluje úlohu protikladu zájmů (kdy to, co je životním zájmem jedné skupiny, vážně škodí životním zájmům jiné skupiny) a rozdílů zájmů (kdy snahy jedné skupiny nepomáhají, nebo do jisté míry škodí zájmům jiné skupiny) plynoucích z vrstevných rozdílů v socialistické společnosti.

Autor zdůrazňuje roli vědomí jako činitele, kterým se teprve třída o sobě stává třídou pro sebe. Odlišuje pojem „třídní vědomí“ jako výraz objektivního postavení a role třídy jako pojem z oblasti ideologie od pojmu „vědomí třídy“ jako souhrnu pohledů, tužeb a přesvědčení třídy v určitém momentu jejího historického vývoje, který má spíše charakter empirický a proměnlivý. Konstatuje, že někdy mohou být značné difference mezi třídním vědomím (kategorií teoretickou a ideologickou) a vědomím třídy, a navrhuje výklad falešného vědomí. Kapitola končí problematikou konfliktu a boje tříd. Autor ukazuje, že nepřítomnost boje neznamená nepřítomnost konfliktu a vymezuje situace, k nimž se v marxismu vztahuje pojem třídního boje.

Kapitola šestá se zabývá *strukturou etnic-*

kou. Nejprve autor vyjmenovává rysy národa formulované v různých nemarxistických i marxistických pracích. Marxistické práce o národnostní otázce se objevily až ve XX. století [V. I. Lenin, O. Bauer, J. V. Stalin]. Podle všech je národ objektivním společenstvím historicky vytvořeným. Je historickou kategorií epochy kapitalismu. Wiatr charakterizuje toto pojetí národa a zastavuje se u dvou definicí národa v marxistickém myšlení. U definice Bauerovy z roku 1908 a definice Stalinovy z roku 1913. Obě vycházejí z historického pojetí národa, zdůrazňují, že národní pospolitosť je vyjádřena ve společných charakterových a kulturních rysech. Ale zatímco Bauer se jen všeobecně dovolává společné historie jako zdroje národní integrace, Stalin vytýčuje čtyři znaky, které musí národ mít. Později pouze E. Kardelj vytvořil definici národa, která se však příliš neliší od Stalinovy a nese s sebou i její nedostatky. Wiatr rozebírá Stalinovu definici a ukazuje, že imputuje národům bez rozdílu určité čtyři znaky, zatímco jiné znaky pomijí, a tím vytváří často pseudoproblémy (např. jsou Švýcaři národem?). Charakterizuje ji jako málo užitečnou a sám definuje národ jako historicky vytvořené trvalé společenství vzniklé na základě společných historických osudů, které se mimořádně upevnilo v epoše kapitalismu a je charakterizováno uvědoměním vlastní národní odlišnosti.

Dále se zabývá etnickými skupinami, podává jejich klasifikaci a přechází k problematice národa a společenské struktury. Ukazuje buržoazní charakter národního pojetí na počátku vývoje novodobých národů a podotýká, že právě v tomto kontextu formuloval Marx svou známou tezi v *Manifestu*, že proletář nemá vlast. Jiný je charakter národního a třídního pojetí u nově vznikajících států Asie a Afriky, kde se národní integrace neuskutečňuje pod hegemonií buržoazie, která je slabá, ale za silné účasti mas nejčastěji vedených elitou inteligence nebo armády. Připomíná i nový charakter tohoto pojetí po vítězné socialistické revoluci. Charakterizuje třídní přeměny, jež mají za následek, že socialistický národ je vzhledem k buržoazním národům na počátku jejich vývoje více celonárodní. Wiatr pak vykládá národnostní otázku, ukazuje, v čem spočívá rozpor mezi státní a národnostní strukturou v Evropě nastupujícího kapitalismu, a chronologicky vykládá vývoj národnostní otázky do dnešní doby. Věnuje se problematice menšin, podává jejich klasifikaci a uvádí čtyři typy vztahů mezi skupinami dominujícími a etnickými.

Kapitola sedmá je věnována problematice *státu*. Úvodem se autor zabývá rozlišením pojmů „moc“ a „vládnutí“. Uvádí pojetí moci v nemarxistické sociologii jako možnosti vyvíjet vliv na státní rozhodnutí. V konkrétní situaci takto pojímaná moc může jít podle Wiatra ruku v ruce s třídním panstvím v marxovském smyslu, ale takové spojení nemusí existovat vždy. Ztotožňuje se s rozlišením Baumanovým: termín „panování“ vztahovat k situaci, kdy jedna ze skupin, které jsou v konfliktu, je v rozhodnutích vlády

stále privilegována; termín „moc“ chápat jako institucionalizovaný způsob rozhodování, určující způsob rozdělování statků, které jsou předmětem konfliktu, rozhodování zavazující strany, jež jsou v konfliktu. Z tohoto rozlišení a skutečnosti, že třídní konflikt je sice základní, ale nikoliv jediný společenský konflikt v současné společnosti, plyne uznání politické možnosti institucionálně zaručeným způsobem rozhodovat o způsobu rozdělování statků, kvůli nimž došlo ke konfliktu. Toto pojetí je Wiatrovi východiskem pro další analýzu funkcí státu a možnosti přechodu k socialismu pokojnou cestou. Touto problematikou se pak zabývá téměř na 70 stranách. Věnuje pozornost tradiční problematice státu v marxismu — jeho funkcím, ale i méně propracované stránce — otázkám struktury a moci státu. Staví si otázku hranic třídnosti státu, protikladnosti i jednoty konfliktu zájmů. Relativní jednota zájmu je dána podle autora skutečností, že novodobý proletář je na rozdíl od proletáře minulého století zainteresován na vývoji a zdokonalování průmyslového hospodářství. Autor staví otázku relativní samostatnosti státu, který zasahuje i proti třídě privilegované ve prospěch tříd neprivilegovaných, a odpovídá na otázku, přičili-li se tato skutečnost tezi o třídním charakteru státu. Odpovídá, že nikoli, protože je nutno rozlišit: 1. Dlouhodobý zájem třídy panující, tj. harmonické fungování systému, a zájem krátkodobý, které jsou tomuto cíli často objektivně protikladné. Proti těm pak vystupuje stát. 2. Obecné zájmy vládnoucí třídy a zájmy částí této třídy. Dílčí zájmy nemusí mít za sebou autoritu celé třídy, nemusí se ani prosadit v konfliktu mnoha skupin nátlaku. 3. Obsah státních rozhodnutí je dán zájmem vládnoucí třídy jen zprostředkovaně. Bezprostředně je výsledkem boje vládnoucí třídy a jejího mocenského aparátu s politickým hnutím pracujících. Wiatr uvádí historické precedens, kdy rovnováha mezi základními třídami umožnila vytvořit státní moc alespoň na určitou dobu vzhledem k třídám stejnorodou (absolutní monarchie ve Francii, bonapartismus prvního a zvláště druhého císařství ve Francii).

Od analýzy situací, kdy může vzniknout přechodný stav rovnováhy, přechází autor k problematice aparátu moci. Všímá si autonomie byrokratického aparátu a rozboru byrokracie, který podal Max Weber, cituje jeho šestibodový „ideáltyp“ byrokracie. Všímá si v této souvislosti Millsovy mocenské elity. Zběžně se zmiňuje o teorii moci skupin zájmu (o teoriích politického pluralismu), rozvíjených H. Laskim a D. Trumanem, které hlásají, že moc v buržoazním státě je výslednicí střetání skupin v zápasu o moc. Tyto teorie jsou podle Wiatra namířeny proti dvěma politickým teoriím 19. století. První je demokratická teorie, která vyjadřovala liberální iluzi, že stát je ústrojím celku obyvatelstva, že vyjadřuje jeho společné, harmonické zájmy, že politické strany a skupiny jsou proto nepotřebné (Washington, Madison). Druhá teorie je Marxovo pojetí třídního panství. Skupinou nátlaku nebo skupinou zájmu (oba pojmy

užívá ekvivalentně) rozumí autor zorganizované skupiny, vyvíjející různými cestami nátlak na státní moc s cílem dosáhnout shodných výsledků se zájmy vyjadřovanými danou skupinou. Od politické strany se liší tím, že jen vyvíjejí nátlak na moc, aniž o dobytí moci usilují. Uvádí klasifikace skupin nátlaku a navrhuje klasifikaci vlastní, založenou na kritériu odlišení skupin zájmu s třídním charakterem a netřídním charakterem. Kritizuje teorie uznávající jen rivalizaci skupin, jelikož podle něho tato rivalizace není v rozporu s tím, že dominují skupiny třídy vládnoucí. Uvažuje o možnostech skupin nátlaku ve státním mechanismu při přechodu k socialismu. V další části této rozsáhlé kapitoly se zabývá vztahem státu a politických stran. Zdůrazňuje, že stranická diferenciace se nekryje automaticky s třídním dělením společnosti, že při podobné třídní struktuře může být obraz diferenciace podle politických stran rozmanitý. Uvádí v západní literatuře běžnou klasifikaci na politické systémy více stran, dvou stran, jedné strany, při čemž kritériem není skutečné množství stran, které existují v systému, ale množství stran, které se mohou pravděpodobně s kladným výsledkem ucházet o moc. Uvádí Duvergerovu kritiku tohoto trojdielného schématu a interpretuje jím zaváděný čtvrtý typ stranických systémů — systém dominující strany. Je to systém, kde v podmínkách formální rivalizace stran a při existenci legální opozice jedna strana trvalým způsobem získala pozice moci a nic nenavědčuje tomu, že by některý z rivalů byl schopen její pozice uchvátit (např. politický systém Indie). Wiatr kritizuje trojdielné schéma i doplněné Duvergerovo schéma, které podle něho nevystačí k analýze všech existujících systémů. Zavádí další typ, systém strany hegemonní. Charakterizuje jej tak, že při existenci více než jedné politické strany je moc trvalým způsobem, nikým neuváděným v pochybnost, pokud jde o legální organizace a politická seskupení, v rukou jedné strany, jejíž hegemonie je ostatními zdůrazňována. Jedná se o politický systém evropských socialistických zemí a některých nových států Asie a Afriky. Na rozdíl od systému dominující strany není zde boj o moc mezi politickými stranami. Ostatní politické strany fungují v tomto systému podle Wiatra jako skupiny nátlaku. Nakonec se autor pokouší o klasifikaci systémů stran a uvažuje o historických předpokladech určitého typu stranického systému.

Osmá kapitola se zabývá problematikou *společenského vývoje a revoluce*. Autor rozlišuje revoluci politickou, jejímž předmětem je dobytí státní moci, a revoluci společenskoeconomickou, která má za cíl prudkou změnu vlastnických poměrů. Zabývá se Marxovým modelem revoluce chápáné jako politické dovršení ekonomických proměn. Wiatr ukazuje, že jde o abstraktní model, který je potvrzován i vyvrácen konkrétním průběhem revolucí. Francouzská buržoazní revoluce třetího stavu, jenž byl ekonomicky všim a politicky ničím, modelu plně odpovídá, i moc ja-

kobínů jako pokus o zavedení vztahů na základě rovnosti ve společnosti, která teprve dozrála ekonomicky pro stadium kapitalistické, tento model potvrzuje — tím, že byla předčasná a neudržela se. Ale zároveň jej i uvádí v pochybnost, protože se získání moci ukázalo možné a protože tato diktatura nezmiřela bez následků. Ukázalo se, že získání moci politicky zorganizovanými revolučními silami nemusí být teprve výsledkem příznivé ekonomické situace. Wiatr dále charakterizuje tzv. Leninův jakobinismus, zabývá se problémem státní moci v revoluci a jejími formami a uvádí, že Leninova koncepce, v níž revoluční moc není jen diktaturou v tradičním marxovském smyslu, ale musí být prováděna diktátorskými prostředky s omezením jistých demokratických svobod, neplatí z pravidelnosti vývoje socialistické revoluce, ale ze specifických podmínek Ruska. Wiatr ukazuje, že v marxovské teorii 19. století se předpokládá těsný svazek mezi třídním obsahem revoluční moci a typem společensko-ekonomických úkolů, které revoluce uskutečňuje. Ukazuje dále, že praxe Ruska a málo vyvinutých zemí tento předpoklad reviduje. Posléze se autor zabývá problematikou přechodu z jedné společenské formace do druhé a otázkami pokojné cesty k socialismu. Uvádí, že vedle klasického modelu Marxova existují cesty další, v nichž politická revoluce nehraje zásadní roli. Je to vojenská, nebo vojensko-revoluční cesta, nejčastěji forma přechodu od otrokářství k feudalismu i od feudalismu ke kapitalismu (Napoleonův vývoz revoluce v Evropě), ale v některých zemích i socialistická revoluce.

Pokojná cesta jako třetí způsob byla v dějinách poměrně častá. Wiatr uvádí vliv velkých buržoazních revolucí, kdy jak obavy před vlivem revoluce na masy, tak snahy převzít systém řízení, který se ukázal produktivnější, působily ve směru buržoazní transformace feudálních systémů (Prusko po roce 1805, skandinávské země). Když se zamýšlí nad možností pokojné cesty k socialismu, nachází v historii pouze první dva typy přechodu, třetí pokojnou cestu nepřiznává ani jedné ze 14 socialistických zemí. Přiklání se k názoru, že tato cesta je možná, vypočítává její předpoklady a vyzdvihuje rozdíl koncepce pokojné cesty u marxistů od koncepce pokojné cesty sociálních demokratů. Vidi jej v důrazu na aktivní činnost dělnictva, ve zdůraznění světového kontextu a neodmítnutí možnosti i ozbrojené cesty u marxistů.

Nakonec se zabývá mechanismem vývoje revoluce. Přidržuje se schématu B. J. Gorrowsa: 1. neklid, nespokojenost a vření 2. zachycování intelektuálů, kteří formulují ideologie, 3. příprava a vznik organizací, 4. výbuch revoluce, 5. vítězství revoluce a období moci umírněných skupin, 6. mobilizace extrémních skupin, 7. převzetí moci extrémisty a teror, 8. opadnutí teroru a stabilizace nového nebo restaurace starého pořádku. Vymezuje ještě funkci extrémních skupin vzhledem k revoluci a zabývá se možnými porevolučními situacemi.

Devátá kapitola je věnována problematice *společenského vědomí*. Autor vysvětluje vztah bytí a vědomí, zabývá se otázkami ideologie, uvádí 18 významů tohoto termínu, zastavuje se u problematiky ideologie a jednání a přechází k otázkám veřejného mínění, termínu v marxismu velmi málo propracovanému.

Desátá kapitola se zabývá vztahem *člověka a dějin*, je obecným dovršením předešlé problematiky. Přes otázky historické determinovanosti člověka a vztah jednotlivce a mas se Wiatr dostává k otázce svobody a zodpovědnosti člověka ve společnosti. Obsahu těchto kapitol jsme věnovali méně pozornosti, protože jejich problematika je u nás více publikována než problematika předchozí.

Wiatrova kniha si dělá nárok na příručku a jako takovou je třeba ji i hodnotit. Systematicky interpretuje různé závěry soudobé západní sociologie, které autor vybral v souladu se zvolenou koncepcí práce, diferencuje mezi nimi, klasifikuje je a konfrontuje je s poznatky a řešením v pracích polských sociologů. Diferencuje a klasifikuje nejen názory západní sociologie, ale i názory marxistické. Překonává tak zjednodušenou interpretaci marxistické společenské vědy jako monolitního systému pouček a snaží se ve své práci podat tradiční učebnicový výklad historického materialismu na úrovni soudobé společenské vědy.

Tato snaha je zdařilá, i když se nezdá, že autor u jednotlivých problémů vždy vyčerpá možnosti, které skýtá stupeň řešení a zpracování těchto otázek v současné západní sociologii.

V kapitole *Společenský konflikt a společenský vývoj*, po vyjasnění a upřesnění pojmů a po následujícím obsáhlém osvětlení frustrací jako psychologických předpokladů vzniku antagonismů, bychom očekávali podání vlastní problematiky teorie konfliktů jako téžisti celé kapitoly. Nesetkáváme se zde ani s problematikou aktuální těsně před druhou světovou válkou v sovětských diskusích o „hybném rozporu“ nebo „hybné jednotě“ socialistické společnosti, v nichž obecně šlo jen o jinou polohu problematiky vlastní dnešním teoriím konfliktů, totiž o problematiku konfliktu a jeho funkcí v sociální struktuře, o problém, zda je konflikt vzhledem k sociální struktuře funkční nebo disfunkční, v jaké situaci strukturu rozmetává nebo naopak udržuje, o problematiku konfliktů uvnitř skupin a mezi skupinami, konfliktů a hranic mezi skupinami apod. V této souvislosti se zde nesetkáváme ani v citované ani v doporučené literatuře se jmény R. Dahrendorfa, C. W. Millse nebo L. Cosera, který nejspíše nejvíce rozvinul teorii konfliktů ve své práci *Funkce sociálního konfliktu* z roku 1956. Nepřítomnost této problematiky není vyvážena pětistránkovou podkapitolou *Vývoj jako boj protikladů*.

Podobně v kapitole *Třídní struktura* autor sice upozorňuje na různá pojetí třídní struktury u Marxe, od polárního nebo dichotomického modelu v *Komunistickém manifestu* přes pojetí tří tříd v *Kapitálu* k pojetí mnoha tříd v *Osmnáctém brumairu*, ale v pod-